

УДК 352.07(477.62-2=14)"1861/1875"(045)

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ МАРІУПОЛЬСЬКОЇ ГРЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ: ЛІКВІДАЦІЯ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ГРЕЦЬКОГО СУДУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

МАРІЯ ПОДГАЙКО,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін
Маріупольського державного університету

У статті на основі комплексного аналізу джерел та літератури висвітлюється проблема ліквідації Маріупольського грецького суду (органу місцевого самоврядування маріупольських греків), що стало можливим з упровадженням уніфікаторської політики російського уряду в середині ХІХ ст. Розпочаті імператором Олександром ІІ земська й міська реформи мали на меті здійснити децентралізацію управління й покласти початок місцевому самоврядуванню в Росії. Ці реформи, включаючи й судову, стали поворотним пунктом у розвитку Маріупольської грецької громади. Відповідно до потреб часу відбувалася уніфікація органів місцевого самоврядування, розширювалася їхня компетенція. У зв'язку із цим дискусійним залишається питання правової підстави в справі ліквідації Маріупольського грецького суду, що був створений завдяки дарованій маріупольським грекам Жалуваної грамоти Катерини ІІ. Висвітлюється не лише аспект припинення діяльності Маріупольського грецького суду, а й процес передачі його справ до інших відповідних установ.

Ключові слова: маріупольські греки, Жалувана грамота, Маріупольський грецький суд, місцеве самоврядування.

Постановка проблеми. Етнічна історія представників різних національностей України викликає все більший інтерес учених. Одним із дискусійних залишається питання правової підстави в справі ліквідації Маріупольського грецького суду. Означену проблему висували ще представники Маріупольської грецької громади на початку ХІХ ст. під час відстоювання своїх прав та привілеїв, серед яких було право на створення та діяльність Маріупольського грецького суду.

Аналіз досліджень і публікацій. Література з історії Маріупольської грецької громади становить вагомий у кількісному і якісному плані історіографічний доробок. Утім, більшість робіт присвячена висвітленню причин виникнення грецької громади, основним напрямком її діяльності. Історія грецької установи самоврядування та її вплив на соціально-економічні, культурні й етнічні процеси в грецькому середовищі комплексно не досліджувалася. З іншого боку, висвітлюючи грецький чинник на окремих українських теренах, кожен із дослідників мав звернути увагу й на орган національного самоврядування. Адже саме автономна інституція греків у вигляді Маріупольського грецького суду була тим стрижнем, навколо якого оберталася життєдіяльність спільноти, суд становив необхідний політико-правовий каркас існування й консолідації громади. Історія грецької громади Північного Приазов'я в переважній більшості досліджень ХІХ - початку ХХ ст. ста-

новила лише окремих сюжет, висвітлюючись у контекстах колонізації й господарського освоєння Південної України чи то історії християнства в Криму та Приазов'ї. Питання самоврядного устрою приазовських греків знайшли певне відображення в роботах Г. Тимошевського [1] та Г. Писаревського [2]. Автором чи не єдиної за радянської доби узагальнюючої праці з історії грецької спільноти був С. Ялі [3], який проаналізував науковий доробок Г. Тимошевського з позицій класового підходу. Протягом 90-х рр. ХХ ст. - початку ХХІ ст. поглибилася спеціалізація досліджень з елліністичної проблематики. Критичне переосмислення наукового доробку попередників та аналіз джерельної бази зробили М. Араджіоні [4], А. Гедьо [5]. У колективній праці "Греки на українських теренах" [6] комплексно відтворено історію греків на території України. Узагальнюючий характер мають роботи Н. Терентьевої [7]. Історії заселення, економічній та культурній діяльності греків Північного Приазов'я спеціальні дослідження присвятили В. Пірко [8], Н. Бацак [9], С. Новікова [10], І. Джуха [11], Л. Якубова [12].

Аналіз літератури з проблеми засвідчує, що, при висвітленні різних аспектів життєдіяльності Маріупольської грецької громади, поза увагою дослідників залишилися питання, пов'язані з процесами становлення, діяльності та ліквідації Маріупольського грецького суду, його компетенція, юридичний статус та структурно-функціональні особливості.

Метою статті є розкриття причин та етапів ліквідації Маріупольського грецького суду. Під час дослідження означеної проблеми необхідно з'ясувати, яким чином створений за 5-м пунктом Жалуваної грамоти Катерини II від 21 травня 1779 р. Маріупольський грецький суд [13] підпав під дію загальноросійської законодавчої системи та був ліквідований на рівні з іншими магістратами та ратушами.

Джерельну базу дослідження складають законодавчі акти царського уряду та архівні матеріали, що відображають правничу практику російського уряду щодо маріупольських греків.

Виклад основного матеріалу. Модернізаційні зміни в Російській імперії 60 - 70-х XIX рр. стосувалися майже всіх сфер суспільно-політичного життя. Початок процесу реформування поклала селянська реформа 1861 р. Земська (1864 р.) і міська (1870 р.) реформи Олександра II мали на меті здійснити децентралізацію управління й упровадити місцеве самоврядування в Росії [14]. Ці реформи, включаючи й судову, стали поворотним пунктом у внутрішньому розвитку Росії, оскільки вони внесли ряд суттєвих обмежень [15].

Проблема впорядкування системи управління в Маріупольській грецькій окрузі постала ще в 40-х рр. XIX ст. Її актуалізація була пов'язана з перспективами адміністративно-територіальних перетворень у Північному Приазов'ї. У цей час уряд Російської імперії вивчав можливість утворення Таганрозької або Петровської губернії, до складу якої повинні були увійти Маріупольський та Нахичеванський округи. З ревізією до Таганрозького градоначальства, під керівництвом якого знаходилися названі території, був відправлений секретар, таємний радник М. Жемчужников. Під час перевірки системи управління міста Маріуполя в 1843 р. він звернув увагу на незручності, пов'язані із зосередженням судової та виконавчої влади в Маріупольському грецькому суді. Своє міркування та пропозиції щодо запобігання проблемам, які можуть виникнути в процесі утворення нової губернії, М. Жемчужников направив до розгляду Правлячого Сенату [16].

Правлячий Сенат звернувся з вимогою до Міністерств юстиції та внутрішніх справ про необхідність ужити заходів щодо перетворення системи управління Маріупольського округу на період до відкриття нової губернії. Причому умовою уряду була непорушність "Высочайше дарованных Мариуполу прав" [17].

Утім, урядові апелявання щодо бажання дотримуватись гарантій грецьких привілеїв розходилися з реальною політичною та правовою практикою. Так, у 1858 р. у Північному Приазов'ї встановлювався "стряпческий надзор за присутственными местами" [18]. 1859 р. була затверджена думка Державної Ради, згідно з якою в Маріуполі дозволялося селитися особам негрецької національності. Думка Державної Ради також доповнювала Жалувану грамоту поясненням, що привілеї розповсюджуються лише на тих греків із нащадками, котрі були оселені на цих землях на підставі першого виклику уряду. На греків, які оселилися пізніше, ці пільги не розповсюджувалися.

Важливе значення для подальшої долі грецько-

го самоврядування в Приазов'ї мали зауваження бессарабського генерал-губернатора, графа О. Строганова. Він звернув увагу, що в Маріупольському грецькому суді зосереджувалася влада міської та земської поліції, міського магістрату, окружного уряду, сирітського суду та повітова опіка. Лише голова грецького суду виконував обов'язки поліцмейстера або міського голови, земського урядника, окружного начальника та повітового судді. Таким чином, розпорядча, виконавча та судова влада зосереджувалася майже в одних руках.

Аналізуючи діяльність поліцейської служби в Маріупольській окрузі, граф О. Строганов дійшов висновків про неможливість зосередження поліцейської влади в грецькому суді й надалі. Своє міркування він доводив тим, що поліцейська служба округи складалася з некваліфікованих кадрів. Поліцейський обов'язок виконувався професійно не підготовленими людьми, без спеціальної освіти та службового досвіду. Подібна робота поліції не відповідає місцевим потребам Маріупольської округи.

Таким чином, згідно із загальним адміністративним устроєм в Російській імперії та враховуючи збереження пільг та привілеїв, наданих маріупольським грекам при переселенні з Криму, графом О. Строгановим були запропоновані такі перетворення: 1) судову владу відокремити від поліцейської, першу залишити Маріупольському грецькому суду; 2) міську поліцію в Маріуполі та земську в його окрузі встановити на загальних підставах, із запровадженням на місцях особливих поліцмейстерів або городничих від Корони; 3) управління міста Маріуполя з його округою підпорядкувати начальству Катеринославської губернії, у межах якої він і знаходиться [19].

Міністерство юстиції відношенням від 12 жовтня 1859 р. повідомляло Правлячому Сенату про схвалення російським імператором 28 вересня того ж року пропозиції новоросійсько-бессарабського генерал-губернатора. Імператорським указом у містах Маріуполі й Нахичевані судова справа відокремлювалася від поліцейської. Міська й повітова поліція в Маріуполі засновувалася на загальних умовах і виводилася з компетенції грецького суду. Маріупольський грецький округ був переданий з Таганрозького градоначальства у ведення Катеринославського губернського правління з перейменуванням цієї округи в Маріупольський повіт. Фактично, це означало ліквідацію грецької територіальної автономії.

Дискусія з означених питань тривала майже до 1862 р. та супроводжувалася гострою полемікою з боку всіх її учасників. Утім, перспектива трансформації грецького суду була неминучою.

Черговим кроком у цьому напрямку було прийняття та приведення до дії в Катеринославській губернії "Судебных Уставов" 20 листопада 1864 р. Означений законопроект передбачав реформування системи судочинства в Російській імперії та організацію єдиної судової державної системи на місцях без урахування будь-яких національних привілеїв. Згідно з ним за Маріупольським грецьким судом залишалися лише справи сирітського суду, значущі справи з продажу гербового паперу, паєнтів, свідоцтв та справи стосовно продовольства

арештантів. Після цього суд перетворювався на другорядну та малокорисну інституцію, подальше існування якої все частіше ставилося під сумнів.

Отже, як бачимо, процес скасування грецького самоврядування в Приазов'ї був тривалим та пройшов ряд етапів. Майже остаточну крапку в ньому поставили прийняті та затверджені 13 квітня 1866 р. "Правила об упраздненні магістратов и ратуш" [20]. Упровадження означених "Правил" у Катеринославській губернії передбачало ліквідацію Маріупольського грецького суду як органу національної самоорганізації греків Маріупольської округи. Справи з управління міського господарства були покладені на міські Думи, а обов'язки, які раніше по закону виконували члени магістратів та ратуш, повинні перейти до членів міських Дум. Катеринославський губернатор уважав за необхідне всі справи, які залишилися до 1866 р. у сфері впливу Маріупольського грецького суду, перекласти на місцеву міську Думу, окрім справ з продовольства арештантів та поліцейських, - їх покласти на місцеве поліцейське управління.

Утім, при ліквідації Маріупольського грецького суду виникли юридичні колізії, що були пов'язані з привілеями Жалуваної грамоти. Тому Правлячий Сенат знайшов неможливим розповсюдження статей "Правил" саме на Маріупольський грецький суд бо це суперечило наданим раніше правам.

З протилежною Правлячому Сенату думкою виступав міністр внутрішніх справ генерал-ад'ютант О. Тімашев. Він доводив правильність ужитих заходів щодо ліквідації грецького суду статтями з "Правил". Так, за О. Тімашевим, неможливість упровадження "Правил" обмежувалася лише тими губерніями, на які не були розповсюджені затверджені 11 жовтня 1865 р. правила із судочинства, а саме Прибалтійськими, Сибіру, Землями Козах Військ та Закавказького краю [21]. Крім цього, статтями зазначалося, що не будуть робитися ніякі поступки по відношенню до магістратів та судових ратуш, які знаходилися на особливому становищі, тому що для цього, на думку уряду, не існувало вагомих причин. "Правилами" були скасовані посади бургомістрів і ратманів та не передбачалося відкриття замість них нових подібних посад.

Таким чином, генерал-ад'ютант О. Тімашев наполягав на тому, що Міністерства юстиції та внутрішніх справ повинні встановити термін, після закінчення якого Маріупольський грецький суд має бути ліквідований. Це сталося в 1869 р., грецький суд було скасовано й відкрито земство для Маріупольської округи та мирові установи в м. Маріуполі і в окрузі з приєднанням до нього Таганрозького окружного суду.

Наступні нормативно-правові акти, зокрема Міське Положення 1870 р., удосконалювали систему управління в Маріупольській окрузі, у якій вже не було місця грецькому суду. Із кошторису Міністерства юстиції були виключені статті на фінансування цієї установи. Нарешті міністр юстиції ордером від 6 квітня 1870 р. доручив обер-прокурору запропонувати Правлячому Сенату вважати справу стосовно неправомірності застосування "Правил об упраздненні магістратов и ратуш" до Маріупольського

грецького суду [22] завершеною. Пропозицію міністра юстиції підтримав і Господарський департамент Міністерства внутрішніх справ.

Після передачі справ Маріупольського грецького суду до інших відповідних установ зі своїх посад були звільнені голова суду та його члени, припинилося фінансування, а вирішення господарчих справ тимчасово відкладалося до подальших урядових розпоряджень.

Таким чином, усі справи, які залишилися після ліквідації Маріупольського грецького суду, були передані відповідним органам, а при їх відсутності навіть створювалися нові. Це ще раз підтверджує багатофункціональність грецького суду, яка була певним феноменом в історії місцевого самоврядування.

У 1873 р. земство Маріупольської округи увійшло до складу земства Маріупольського повіту. Були обрані загальні мирові судді, а наглядачі й урядники скасовані.

Зі скасуванням грецького суду певний час існувала проблема управління сільськими громадами. Сільське населення було підпорядковане поліцейській управі на загальних засадах, а в здійсненні адміністративного та господарського управління існував певний вакуум. На це вказував Катеринославський губернатор у доповідній записці Міністерству внутрішніх справ від 15 червня 1873 р. керівнику Міністерства внутрішніх справ. Він пропонував розповсюдити на грецьких селян Загальні положення від 19 лютого 1861 р. Згідно з височайше затвердженою думкою Державної ради "Об устройстве поселен-греков и армян" від 18 березня 1875 р., греки й вірмени Маріупольського й Ростовського повітів Катеринославської губернії були введені до загального складу її населення. Вони були підпорядковані загальним губернським, повітовим і місцевим установам. У сплаті податків маріупольські греки були прирівняні до всіх жителів Росії і обкладалися загальним державним і земським грошовим і натуральним податками. Цим документом остаточно скасовувалася етнічна відокремленість грецької громади.

Висновки

Отже, проаналізувавши процес ліквідації грецьких самоврядних інституцій, вважаємо за необхідне зробити такі висновки.

1. Реформи органів державного управління 60-70-х рр. XIX ст. не передбачали збереження особливих органів самоврядування. Запровадження земської реформи, "Судебных уставов" 1864 р. та "Городового положения" 1870 р. створило новий, уніфікований механізм здійснення адміністративної влади, судочинства та самоврядування як у містах, так і в сільській місцевості. Особливу роль в історії греків відіграло прийняття "Правил об упраздненні магістратов и ратуш" 1866 р., що стало вирішальним кроком на шляху до ліквідації органів самоврядування грецьких громад.

2. Водночас в урядовців певний час існували сумніви щодо можливості застосування нового законодавства до такої грецької самоврядної інституції, якою був Маріупольський грецький суд. Процесу

скасування Маріупольського грецького суду передували численні зауваження з боку урядових посадовців щодо низької ефективності виконання судом своїх функцій, повільних темпів господарського розвитку через відокремленість греків та неохильність їх до новацій. Після ряду законодавчих обмежень грецького самоврядування Маріупольський грецький суд, а також усі інші вияви етнічної відокремленості греків було скасовано.

3. Скасування самоврядування стало ключовим моментом в історії грецьких спільнот України. Чисельність приазовської грецької спільноти, сільський та компактний характер її проживання, напівзакритість громади аж до початку ХХ ст. сприяли тому, що маріупольські греки зазнали меншого впливу асиміляційних процесів навіть після скасування їхніх самоврядних органів порівняно з іншими грецькими громадами України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тимошевский Г. Духовное и гражданское самоуправление. Православные храмы Мариуполя / Г. Тимошевский [Мариуполь и его окрестности] ; [ред. Д. Хараджаева]. - Мариуполь, 1892. - С. 95-121.
2. Писаревский Г. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. / Г. Писаревский. - М., 1908. - 340 с.
3. Ялі С. Греки в УСРР / С. Ялі. - Харків, 1931. - 208 с.
4. Араджиони М. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII - 90-е гг. XX в.) / М. Араджиони. - Симферополь, 1999. - 132 с.
5. Гедьо А. Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини XVII-XIX ст. / А. Гедьо. - К., 2005. - 416 с.
6. Дмитрієнко М. Греки на українських теренах: нариси з етнічної історії / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томозов. - К., 2000. - 448 с.
7. Терентьева Н. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII-XX вв.) / Н. Терентьева. - К. : АКВИЛОН-ПРЕСС, 1999. - 352 с.
8. Пірко В. Заселення степової України в XVI-XVII ст. / В. Пірко. - Донецьк, 1998. - 124 с.
9. Бацак Н. Культурно-освітній розвиток грецької громади Північного Приазов'я (XVII-XIX ст.) / Н. Бацак. - К., 1998. - 146 с.
10. Новікова С. Внесок греків в економічний розвиток Північного Приазов'я (друга половина XIX - початок ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / С. Новікова. - К., 2005. - 19 с.
11. Джуха И. Одиссея мариупольских греков : [очерк истории] / И. Джуха. - Вологда : ЛиС, 1993. - 160 с.
12. Якубова Л. Маріупольські греки (етнічна історія) 1778 р. - початок 30-х рр. ХХ ст. / Л. Якубова. - К., 1999. - 331 с.
13. Полное собрание законов Российской империи [Электронный ресурс]. - Т. XX. - № 14879. - С. 824-825. - Режим доступа : http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php?part=89®im=3.
14. Російський державний історичний архів (надалі - РДІА). - Ф. 1291. - Оп. 36. - Спр. 8. - Арк. 1.
15. Ерошкин Н. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. Ерошкин. - М. : Высшая шк., 1983. - С. 16.
16. РДІА. - Ф. 1405. - Оп. 57. - Спр. 2008. - Арк. 3.
17. Там само. - Арк. 74.
18. Там само. - Арк. 4.
19. Там само. - Арк. 8.
20. РДІА. - Ф. 1287. - Оп. 38. - Спр. 661. - Арк. 23.
21. Там само. - Арк. 31.
22. Там само. - Арк. 32.

М. Podhayko

LOCAL GOVERNMENT MARIUPOL GREEK COMMUNITY: THE ELIMINATION OF MARIUPOL GREEK COURT IN THE SECOND HALF OF XIX CENTURY

In the article on the basis of the complex analysis of sources and literature the problem of liquidation of Mariupol Greek Court (the local self-government authority of Mariupol Greeks) that became possible with introduction of unification policy of the Russian government in the middle of XIX century is covered. Territorial and city reforms started by Alexander II had for an object to carry out decentralization of management and lay a foundation to local self-government in Russia. These reforms including the court one became the turning point in the development of Mariupol Greek community. According to the time requirements the unification of the local self government took place. Its competence became wider.

In connection with this the question of the legal basis in case of liquidation of Mariupol Greek Court which was created due to the deed of gift given to Mariupol Greeks by Catherine II is debatable. Not only the aspect of the termination of the activity of Mariupol Greek Court but also the process of the transference of its cases to the other authorities are covered.

Key words: Mariupol Greeks, deed of gift, Mariupol Greek Court, local self-government.

© М. Подгайко

Надійшла до редакції 29.10.2012